

ПЛОВДИВСКИ УНИВЕРСИТЕТ „ПАИСИЙ ХИЛЕНДАРСКИ”
ФИЛОЛОГИЧЕСКИ ФАКУЛТЕТ
КАТЕДРА ПО БЪЛГАРСКИ ЕЗИК

Ирена Русева Русева

**МОДАЛНОТО ЗНАЧЕНИЕ *ВЪЗМОЖНОСТ*
И ИЗРАЗЯВАНЕТО МУ
В СЪВРЕМЕННИЯ БЪЛГАРСКИ ЕЗИК**

АВТОРЕФЕРАТ

на дисертация за присъждане на
образователната и научна степен „доктор”

Област на висше образование 2. Хуманитарни науки
Професионално направление 2.1. Филология
Докторска програма Български език (Морфология)

Научен ръководител: доц. д-р Красимира Ангелова Чакърва

Пловдив

2022 г.

Дисертационният труд „Модалното значение *възможност* и изразяването му в съвременния български език” е обсъден и предложен за публична защита на заседание на катедра „Български език” при Филологическия факултет на Пловдивския университет „Паисий Хилендарски” на 9 май 2022 г.

Дисертационният труд съдържа 254 стандартни компютърни страници и се състои от увод, три глави, заключение, библиография (208 източника, от които 133 заглавия на кирилица и 75 на латиница), списък на ексцерпираните източници и списък на използваните съкращения и латински термини.

Научно жури:

проф. д.ф.н. Вера Тервел Маровска

проф. д-р Велка Александрова Попова

проф. д-р Красимира Славчева Алексова

доц. д-р Стилиян Иванов Стойчев

доц. д-р Красимира Ангелова Чакърва

Защитата на дисертационния труд ще се състои на ..... г. от ..... часа в Заседателната зала на Пловдивския университет „Паисий Хилендарски”, Ректорат, ул. „Цар Асен” 24.

Материалите по защитата са на разположение в Университетската библиотека, Ректорат, ул. „Цар Асен” 24.

Съдържание

Увод

I глава. Категорията модалност като езиков феномен – специфики и параметри

1.1. Семантично съдържание на модалността

1.1.1. Основни концепции за семантичното съдържание на модалността в славистичната лингвистична литература

1.1.2. Основни концепции за семантичното съдържание на модалността в западноезичната лингвистична литература

1.1.3. Заключение изводи от прегледа на становищата за семантичното съдържание на модалността

1.2. Основни концепции за формалното изразяване на модална семантика. Модалността като функционално-семантично макрополе

II глава. Епистемичната модалност в съвременния български език

2.1. Преглед на проучванията върху епистемичната модалност в българското езикознание

2.2. Функционално-семантичното микрополе на епистемичната модалност в съвременния български език – структурно-семантична характеристика

III глава. Модалното значение *възможност* и изразяването му в съвременния български език. Структура на функционално-семантичното субмикрополе на *възможността*

3.1. Ядрени средства: българският кондиционал

3.2. Периферийни средства за изразяване на модалното значение *възможност* в съвременния български език

3.2.1. Лексикални и фразеологични модификатори за *възможност* в съвременния български език

3.2.1.1. Модални глаголи за изразяване на *възможност*

3.2.1.2. Неспрегаеми глаголни образувания, завършващи на -м

3.2.1.3. Модални частици и наречия за изразяване на *възможност*

3.2.1.4. Условни съюзи

3.2.1.5. Съществителни имена за изразяване на *възможност*

3.2.1.6. Прилагателни имена за изразяване на *възможност*

3.2.1.7. Фразеологични модификатори за *възможност*

3.2.2. Морфологични средства в „несобствена” функция,
изразяващи *възможност*

3.2.2.1. Бъдеще относително време (т.нар. *кондиционал от балкански тип*)

3.2.2.2. Бъдеще относително резултативно време

3.2.2.3. Т.нар. синтетично условно наклонение като перифериен модификатор
за експлициране на модалното значение *възможност*

3.2.2.4. *Ще да*-съчетанията в съвременния български език.

Проблемът за българския презумптив

3.2.2.5. Българският конклузив като средство
за изразяване на *възможност*

3.2.2.6. Други изявителни темпорални форми за изразяване на *възможност*

3.2.3. Синтактични модификатори

3.2.3.1. Конструкции с модални глаголи

3.2.3.2. Предикативни конструкции за *възможност*

3.2.3.3. Конструкции с частица *да* за изразяване на *възможност*

3.2.3.4. Условните изречения като синтактични модификатори
за изразяване на *възможност*. Типология на условните изречения

3.2.3.5. *Ехо*-въпроси като периферийни модификатори
за изразяване на *възможност*

3.2.3.6. Модални конструкции със *се* за изразяване на *възможност*

IV. Заключение

V. Библиография

VI. Ексерпирани източници

VII. Списък на използваните съкращения и латински термини

ОБЩА ХАРАКТЕРИСТИКА НА ДИСЕРТАЦИОННИЯ ТРУД

Обект на изследване в настоящата дисертация е модалното значение *възможност* в рамките на съвременния български език. Преди да разгледаме неговите параметри и езиковите средства за изразяването му обаче, от съществено значение е да представим основните теоретични постановки за модалността в световната и в българската лингвистика – условие, породено от нуждата да положим теоретичните основи на настоящия труд, както и да отговорим на някои спорни въпроси, актуални за съвременното българско езикознание. Необходимо е да разгледаме и структурно-семантичната характеристика на епистемичната модалност, в която се разполага *възможността*.

Когато става дума за модалност, в лингвистичната литература се забелязва известна несигурност какво точно представлява тя и кои са нейните реализации. Автори, които са изследвали темата, често я описват като „объркана“, „неподредена“, „сложна“, „не така лесна за дефиниране за разлика от други категории като времето и аспекта“, като се откриват и твърдения, че не съществува „аксиоматичен способ за нейната изчерпателна класификация“ (вж. Ф. Палмър; М. Люис; Д. Байби, Р. Пъркинс и В. Паглюка; Д. Ван дер Аувера и В. А. Плунгян; С. Флейшман; П. Салкънен, Ю. Торонен и др.). Според Д. Ван дер Аувера и В. А. Плунгян модалността и нейните видове могат да бъдат дефинирани и назовани по много начини, като „нито един от тях не е единственият правилен“ (Ван дер Аувера и Плунгян 1998: 80). Komplцираността и нехомогенността на модалните проявления в пълна степен илюстрират богатството от модални значения и езикови способности за тяхното изразяване, като поставят немалко предизвикателства пред езиковедите и до голяма степен обясняват липсата на консенсус по отношение на много въпроси, свързани с проучването на това езиково явление.

Именно защото темата на изследване налага да бъдат проучени и систематизирани както граматичните, така и неграматичните езикови експликатори на *възможността* в нашия език, **теоретичният ни базис** е основан на **концепцията на А. В. Бондарко за функционално-семантичните полета** в естествените езици, която води началото си от 80-е години на XX век и за първи път е приложена за българския език от И. Куцаров – автор на единствената функционално-семантична граматика на българския език¹. Според теорията на А. В. Бондарко функционална е тази

---

¹ Става дума за „Очерк по функционално-семантична граматика на българския език“ от 1985 г.

дескриптивна граматика, която съчетава две аналитични стратегии – **от форма към значение** и **от значение към форма**. С други думи, функционално-семантичният подход се основава на идеята, че дадено значение може да бъде изразявано както от максимално специализирани граматични средства (морфологични и синтактични), така и от (неграматични) средства – **фонетични** (вкл. и **акцентологични**), **словообразователни**, **лексикални**, **фразеологични**, които нерядко се комбинират помежду си, за да изразят конкретно значение.

Основополагащи за функционално-семантичната теория са термините **понятийна категория (ПК)**, **функционално-семантична категория (ФСК)**, **функционално-семантично поле (ФСП)**, **морфологична категория (МК)**, **лексикално-граматична категория (ЛГК)**, **морфологични средства в „несобствена“ функция и модификатори**.

Понятийна категория е универсална логическа категория, чието езиково отражение според А. В. Бондарко е **функционално-семантичната категория (ФСК)**. **ФСК** представлява единна по съдържание сфера, изградена от разнородни езикови средства (фонетични, словообразователни, лексикални, морфологични, синтактични), които поотделно или в съчетание помежду си изразяват значението на дадена понятийна категория. Всяка **ФСК** се характеризира с полева структура (функционално-семантично поле). Това поле (**ФСП**) представлява двустранно (съдържателно-формално) единство, което притежава **център (ядро)** и **периферия**. В **ядрото** са съсредоточени най-специализираните средства (най-често **морфологични** или **синтактични** категории)² за експлициране на дадено значение, а в периферията се разполагат останалите (неядрени) езикови средства за изразяването на понятийната категория плюс членовете на морфологични категории, използвани в „несобствена“ функция. Периферийните средства могат да имат различна позиция спрямо ядрото в зависимост от това колко активно се използват за означаване на основното значение, свойствено на **ФСК**.

Морфологичната категория (МК) представлява система от противопоставящи се помежду си редове граматични форми с еднородно граматично съдържание в пределите на една и съща част на речта, докато **лексикално-граматична категория (ЛГК)** е тази категория, в рамките на която се противопоставят редове думи с еднородно граматично съдържание в пределите на една и съща част на речта, т.е.

---

² И. Куцаров прави важното уточнение, че в ядрото на **ФСП** могат да участват и т.нар. **лексикално-граматични категории** (вж. Куцаров 1985).

противопоставянето се извършва на равнището на лексемата.

Морфологичните средства в „несобствена“ функция представляват морфологични средства от дадено ФСП, които се употребяват като периферийни модификатори в друго ФСП.

Друго понятие, с което се оперира във функционално-семантичната граматика, е терминът **модификатори**, въведен от И. Куцаров. Според автора това са структурните елементи на функционално-семантичното поле, които в зависимост от езиковото равнище, към което принадлежат, са лексикални, словообразователни, морфологични, синтактични и т.н., а според семантиката, която изразяват, могат да бъдат дефинирани като темпорални, преизказни, модални и др.³

С оглед на казаното дотук ще посочим **основните цели**, които сме си поставили в настоящия дисертационен труд:

1. Да представим основните концепции за *модалността* в лингвистичната литература, като систематизираме становищата на отделните автори, откроявайки приносните моменти и противоречията в различните изследователски решения.

2. Да проследим развитието на идеята за същността и съдържанието на епистемичната модалност в българската лингвистика.

3. Да представим нашата концепция за мястото на значението *възможност* в рамките на епистемичната модалност в съвременния български език.

4. Да характеризираме ФСП на *възможността* в съвременния български език, да анализираме неговите граматични и неграматични компоненти, както и да предложим по-подходящи варианти за назоваване на някои проблемни термини.

В структурно отношение настоящият дисертационен труд се състои от съдържание, увод, три глави, заключение, библиография, списък на ексцерпираните източници и списък на използваните съкращения и латински термини.

В Първа глава от дисертационния труд сме разгледали основните концепции в славистичната и западноезичната лингвистична литература за семантичната същност на модалността и функционалните средства за нейното изразяване. Причината да разгледаме отделно становищата на учените слависти и на авторите от западните лингвистични школи е съществената разлика, която се наблюдава между представителите на двете групи. Смятаме, че само върху основата на подобен преглед

---

³ Повечето от дефинициите на термините са по К. Чакърва (Чакърва 2003: 283 – 284). Вж. по-подробно за споменатите понятия в Първа глава (1.2. **Основни концепции за формалното изразяване на модална семантика. Модалността като функционално-семантично макрополе**).

бихме могли да формулираме и нашите заключения за същността на понятието модалност и неговата семантична характеристика.

От представените в Първа глава концепции се вижда, че сред западноезичните автори липсва единство по основни въпроси, засягащи същността на модалността и най-вече видовете модални реализации. Впечатление прави фактът, че въпреки разнородността на научните хипотези, повечето лингвисти се обединяват около тезата за съществуването на две фундаментални семантични ядра на модалността – значенията *възможност* (с инвариантно значение *вероятност*) и *необходимост* (вж. Д. Байби и С. Флейшман, Д. Лайънс, П. Салкънен и Ю. Торонен, К. Финтел и др.), които се реализират чрез поне два основни вида модални субкатегории – *епистемична* модалност (свързана с *възможността*, *вероятността*, *сигурността*, *достоверността* и *необходимостта* за реализация на действието според съществуващите познания и наличните данни) и *деонтична* (*коренна*) модалност (изразяваща *необходимостта* или *възможността* при реализация на действия, извършени от морално ангажирани актанти, и свързваща се по този начин със социалните функции *разрешение* (респ. *забрана*) и *задължение* (с морален или социален източник) (вж. Д. Байби и С. Флейшман, В. Еванс и М. Грийн, Д. Лайънс, Т. Мортелманс, Е. Суийтсър и др.)⁴.

От друга страна, славянската езикова школа е далеч по-последователна в своите научни търсения, като позицията на учените се консолидира около обособяването на два вида модалност: *обективна* и *субективна*, която се противопоставя опозитивно по признака *реалност* – *иреалност*.

Съгласно тази концепция според руските изследователи семантичното значение на функционално-семантичната категория модалност се основава на отношението на говорещото лице към пропозитивното съдържание на изказването по доминиращ признак *реалност*–*иреалност*. Според тази концепция вариантите на модалността са съответно два: *реалност* и *иреалност*, като *иреалността* бива представяна като

---

⁴ Редица други автори обаче отбелязват, че в някои случаи модалният източник е *външен* фактор, докато в други той е *вътрешно* обусловен (Финтел, ел. източник; Палмър 1990, 2001 и др.). Според това становище разнообразието на модалните реализации се дължи на допълнителни семантични нюанси или *нагласи* (*атитюди*), които могат да се комбинират по различни начини с фундаменталните за модалната логика значения *възможност* и *необходимост* и по този начин да изграждат широка семантична палитра в рамките на интерактивния дискурс (напр. *епистемичен*, *евиденциален*, *булетичен аитюд* и др.). Нерядко споменатите фундаментални значения (*възможност* и *необходимост*) могат да бъдат повлияни от прикрепения към тях *модален нюанс* (*атитюд*) и по този начин да експлицират нетипичен за тях смисъл (вж. Найтс 2005). Вместо за *атитюди* смятаме, че по-редно би било да говорим за *модални семи* (*епистемична* и *деонтична*), които се реализират в своите варианти *възможност*, *вероятност*, *хипотетичност*, *неосъществуемост* и *способност* (за *епистемичната* модалност) и *необходимост*, *оптативност*, *пермисивност*, *хортативност* (за *деонтичната* модалност).

възможност и *необходимост* (вж. Бондарко 1990; също Виноградов 1975; Маслов 1975 и др.).

На различно становище са представителите на чешката школа, според които носител на модалността е изречението, реализирано в рамките на изказването. Така например Р. Мразек отбелязва, че на изреченско ниво е възможно да бъдат разпознати общи структури като наративен статус, синтактичен индикатор, утвърждаване, липса или наличие на модално оцветяване и др. Авторът отбелязва, че концепцията за синтактичната деривация е обещаваща и „със своята методологическа логика” може да изясни редица факти, свързани с йерархията на видовете пропозиitivни конструкции (Мразек 1973: 178).

Тук се солидаризираме с българската изследователка Р. Ницолова, според която най-доброто тълкуване на понятието *модалност* може да бъде открито в рамките на триъгълника: *субект* (във взаимовръзка с факторите на речевата ситуация) – *обективно съдържание на изказването* – *действителност* (като обект на отразяване) (вж. Ницолова 1984: 148), а фундаменталните за модалната логика значения *възможност* (с инвариантно значение *вероятност*) и *необходимост* се реализират чрез субкатегиорите *епистемична* модалност и *деонтична* модалност.

Ако се опитаме да обобщим резултатите от направения в Първа глава от изложението анализ, можем да заключим, че независимо от огромния интерес към модалността като езиков феномен, към нейната семантична структура и формални проявления, до ден днешен липсва ясен, изчерпателен и общоприет отговор относно параметрите на това понятие – факт, които се дължи отчасти на практическата неизчерпаемост на модалните значения в езиците на отделните народи, а донякъде и на липсата на общ терминологичен апарат.

Като един от основните недостатъци на представените изследвания върху модалността както в западноезичната, така и в славянската лингвистична литература се откроява липсата на общ терминологичен апарат. Редица учени са се занимавали с проблемите на модалността, но е трудно да се открият две еднакви становища по въпроса за нейната същност и субкатегиориални значения. Този проблем е особено актуален в западноезичната литература, в която проучванията върху модалността се характеризират с голяма степен на раздробяване на модалните семи (на *алетична*, *булетична*, *епистемична*, *деонтична*, *динамична*, *телеологична* и др.). С изключение на модалните глаголи, които са сравнително добре изследвани, научните търсения са базирани основно на дескриптивния принцип и са със случаен, несистематичен

характер.

Наблюденията ни показаха, че в българската лингвистична традиция модалността е разглеждана основно през призмата на морфологичната категория наклонение като максимално специализирано езиково средство за нейното изразяване. Прави впечатление отсъствието на обстойни изследвания, посветени на видовете модалност в нашия език и в частност – на *епистемичната* модалност. Отделни учени насочват вниманието си към някои от епистемичните модални експликатори, но липсва системен подход при описанието на цялата съвкупност от формални средства, с помощта на които се изразява този вид модалност.

В западноезичната и в славянската лингвистична литература не е налична и единна концепция за същността на понятието модалност – отделни автори се опитват да предложат работни дефиниции на категорията, но мнозинството учени се задоволяват с описанието на отделните видове модални значения, като дори и там естеството на идеите е твърде нехомогенно.

Категориалната принадлежност на понятието модалност също не е изяснена – според някои автори тя е отделна граматична категория, подобна на времето, рода и числото, докато за други нейното съществуване в когнитивно отношение е напълно необосновано и тя притежава единствено класификационни достойнства като средство за систематизиране на модалните глаголи.

Според нас тази посока на развитие не подпомага ясната типологизация на модалните значения, поради което смятаме, че в изследванията за модалността по-скоро трябва да се търсят т.нар. обединяващи семи.

В заключение на направения в Първа глава преглед бихме могли да обобщим, че модалността е функционално-семантична категория, чието поле се характеризира с функционална автономност. Самото функционално-семантично поле представлява система от „граматични (морфологични и синтактични) средства на даден език заедно с взаимодействащите с тях лексикални, лексико-граматични и словообразователни елементи, отнасящи се към същата семантична зона” (Бондарко 1983: 11). Характерно за структурата на функционално-семантичното поле е обособяването на *център (ядро)* и *периферия* (вж. Бондарко 1972: 20; Куцаров 1985). Нерядко в рамките на функционално-семантичните полета се обособяват отделни микрополета, което дава основание да се говори за съществуване на макрополета (срв. напр. микрополетата на *определеността* и *неопределеността* в рамките на макрополето на ФСК *детерминативност* – вж. Куцаров 1985).

Що се отнася до границата между ядро и периферия, то тя често е „размита” и неясна (Бондарко 1990: 42), като преминаването от центъра към периферията на полевата структура се осъществява градуално с оглед на факта, че някои периферийни средства се отличават с по-висок, а други – с по-нисък семантичен потенциал за изразяване на семантичното съдържание на структурата. Самите периферийни средства могат да бъдат с по-голяма или по-ниска степен на „наситеност”, като с оглед на тяхната концентрация можем да говорим за **функционално-семантични полета с кондензирана периферия** (напр. функционално-семантичното поле на модалността, аспектуалността, компаративността) и **функционално-семантични полета с разредена периферия** (напр. функционално-семантичните полета на безядрените категории, на залоговостта, коментативността и др.). В този ред на мисли се солидаризираме със становището на И. Куцаров, според когото в съвременния български език особено богата е именно системата от периферийните модификатори на модалността, които заедно с ядрените модификатори експлицират впечатляващ набор от различни модални значения (вж. Куцаров 1985: 112).

С оглед темата на настоящото изследване във **Втора глава** сме проследили развитието на идеята за същността и съдържанието на епистемичната модалност в българската лингвистика – цел, която се оказва нелеко предизвикателство с оглед на сравнително малкия брой изследвания по темата. В края на направения научен обзор сме представили основните параметри на функционално-семантичното микрополе на *епистемичната* модалност в българския език, като сме съсредоточили вниманието си върху структурните особености на функционално-семантичното макрополе на модалността, което е представено не от гледна точка на морфологоцентричния подход (който акцентира върху морфологичните (и по-рядко – лексикално-граматичните) категории като граматичен център на функционално-семантичните полета), а през призмата на семантикоцентричната гледна точка, според която в модалността се обособяват две микрополета – тези на *епистемичната* и на *деонтичната* модалност. Те, от своя страна, притежават собствени субмикрополета, характеризиращи се с изключително голямо разнообразие от средства (ядрени и периферийни) за означаване на съответното модално значение.

Въз основа на представения във **Втора глава** обзор на изследванията върху епистемичната модалност в съвременната българска лингвистика, можем да направим следните обобщения:

- 1) Проучванията върху този тип модалност в българското езикознание са твърде

малко на брой, като в голяма част от тях интересувашото ни понятие не представлява централен обект на анализ, а се споменава във връзка с други езикови явления, което е индикатор за сериозна липса на целенасочени изследвания в едно цяло направление в лингвистиката.

2) Най-често за епистемична модалност се споменава в трудовете, посветени на евиденциалността, поради което епистемичната модалност е разгледана твърде повърхностно и фрагментирано. Както винаги, когато става въпрос за модалност, и тук на преден план изпъква разнопосочността в становищата относно взаимовръзката между *епистемичност* и *евиденциалност*: в световната лингвистична литература част от авторите напълно отричат наличието на такава връзка (вж. Айхенвалд 1996; Конедарева 2015); други смятат, че *евиденциалността* е част от *епистемичната* модалност (вж. Палмър 1986; Плунгян 2001); за трети *епистемичността* и *евиденциалността* се припокриват частично в някои езици (вж. Де Хаан 1999; Айхенвалд 2003; Плунгян 2001, 2011; Ницолова 2006, 2007, 2008 и др.); докато според четвърто становище *епистемичността* представлява вид надредна категория, която обхваща субкатегорията *евиденциалност* и субкатегорията *епистемична модалност* (вж. Бойе 2010).

3) Забелязва се липса на сходство в концепциите на авторите, опитващи се да анализират семантичното съдържание на епистемичната модалност. Трябва да отбележим все пак, че родните лингвисти се солидаризират по отношение на едно конкретно становище, а именно, че *епистемичността* се асоциира предимно със знанието на говорещия, по характер е субективна и е обвързана с позицията на говорещото лице за истинността на пропозицията (вж. Алексова 2005, 2016; Куцаров 2007; Ницолова 1984, 1993, 2008; Чакърова, Койнакова 2016 и др.). За съжаление, наличните изследвания не се съсредоточават дотолкова върху семантичното съдържание на *епистемичната* модалност в нашия език, а по-скоро акцентират върху формалните средства за нейното изразяване – съществен според нас пропуск от гледна точка на функционално-семантичната граматика, тъй като като вниманието винаги трябва да бъде в посока от съдържание към форма с оглед на по-цялостното и детайлно представяне на дадено функционално-семантично поле. В този ред на мисли, ако се опитае да опишем епистемичните модални значения в българския език, ще видим колко богато е микрополето на този вид модалност, в което се включват значения като: *възможност*, *вероятност*, *достоверност*, *предположение*, *умозаключителност*, *констативност*, *съмнение*, *увереност*, *сигурност*, *изненада*, *необходимост* и др.

4) Основен пункт в нашите разсъждения е схващането, че е необходима по-ясна диференциация между *епистемичност* и *евиденциалност*. С други думи, смятаме, че *евиденциалността* трябва да се разглежда не като подкатегория на *епистемичната* модалност, а като самостоятелна езикова категория, която представлява сбор от езикови средства, представящи когнитивното състояние на говорещото лице относно източника на информация, било то *неопосредствана* (като част от личния опит на говорещото лице) или *опосредствана* (като придобита чрез инференция или чрез чуждо съобщение) (вж. Ницолова 2006; също Алексова 2005, 2016; Търпоманова 2015, ел. източник и др.).

Така например *ренаративът* (който принадлежи към функционално-семантичното микрополе на *евиденциалността*) е неутрален спрямо оценката на говорещото лице за истинността на предаваната информация, т.е. той не принадлежи към *епистемичната* модалност (вж. Алексова 2006; Ницолова 2007, 2008; също Плунгян 2003, 2011). От друга страна, може да се твърди, че като отделни функционално-семантични микрополета в българския език *епистемичната модалност* и *евиденциалността* имат общи сегменти (напр. такъв е случаят с формите на *умозаключителното наклонение* и *дубитатива*). В подкрепа на казаното ще припомним становището на Я. Найтс, че някои езикови средства могат да се употребяват едновременно и като епистемични, и като евиденциални поради липсата на ясно очертана граница между епистемичната модалност и евиденциалността (Найтс 2001: 56; също Чакърва, Койнакова 2016).

5) Значението *възможност*, което е основен изследователски обект в настоящия дисертационен труд, не е коментирано детайлно в нито една от съществуващите до момента публикации, свързани пряко или косвено с епистемичната модалност – обстоятелство, което отчитаме като основен пропуск при описанието на модалността в съвременния български език, особено с оглед на факта, че другото фундаментално модално значение – *необходимостта*, е сравнително добре проучено в родната лингвистика (вж. Куцаров 2002; Петрова, Кралева 1990; Чакърва 2009 и др.).

6) Впечатление прави и фактът, че в изследванията върху епистемичната модалност, представени дотук, не са включени формите на *кондиционала* – пропуск, който може да бъде обяснен единствено със сравнително слабия интерес на българската лингвистика към *условното* наклонение (както вече отбелязахме, в родното езикознание съществува само една монография, посветена на *кондиционала* – тази на Х. Пантелеева от 1998 г.). Имаме основания да смятаме, че в съвременния български

език именно *кондиционалът* е основно средство за изразяване на епистемичната по своята същност когнитивна преценка на говорещото лице за *възможността* действието да се реализира при наличието на определени условия.

В края на Втора глава сме акцентували и върху нашата концепция за мястото на значението *възможност* в рамките на епистемичната модалност в съвременния български. Като се има предвид, че интересуващото ни значение е граматикализирано в българския език (експлицира се от кондиционалните форми), би могло да се предположи, че неговото функционално-семантично субмикрополе в голяма степен се припокрива с ФСП на условното наклонение. Основен пункт в нашите съждения е, че в случая действително можем да говорим за *сходство*, но не и за *тъждественост*, както е видно и от научния анализ. Факт е, че условното наклонение изразява възможно при определени обстоятелства действие от гледна точка на говорещото лице (вж. Граматика 1999; Куцаров 1985, 2007; Ницолова 2007 и др.), но от друга страна, значението *възможност* в езика невинаги е свързано с наличието на някакви обстоятелства (условия) (срв. *лечимо заболяване* = *заболяване, което може да се лекува*).

В Трета глава на дисертационния труд сме представили наблюденията си върху езиковите средства за изразяване на модалното значение *възможност*, разгледани в контекста на функционално-семантичната граматика. Изхождаме от идеята, че *възможността* е част от модалните проявления на епистемичната модалност, като ядрото ѝ в нашия език е грамемата *кондиционал* (условно наклонение), а периферията се характеризира с голямо разнообразие от лексикални, морфологични и синтактични средства. В хода на научното изследване са представени редица становища относно средствата за изразяване на *възможност* в съвременния български език, които са допълнени и прецизирани въз основа на собствените ни наблюдения върху таксономичния материал. С цел да постигнем по-голяма яснота и системност в края на всяка глава сме формулирали някои общи изводи.

Нашата концепция изхожда от становището, че модалното значение *възможност* обединява езикови средства от различни равнища (лексикално, морфологично, синтактично) в рамките на функционално-семантично субмикрополе, което взаимодейства активно с останалите частни ФСП в микрополето на епистемичната модалност (умозаклучителност, предположителност и др.). То представлява „двустранно (съдържателно-формално) единство, изградено от граматични (морфологични и синтактични) средства на даден език заедно с взаимодействащите с тях лексикални, лексико-граматични и словообразователни

елементи, отнасящи се към същата семантична зона” (Бондарко 1983: 11). В центъра на интересуващото ни ФСП са разположени най-специализираните средства за изразяване на *възможност* в съвременния български език, които изпълняват интегрираща функция по отношение на всички останали експлициращи (според И. Куцаров „модификатори”) на разглежданото модално значение. Такива средства в нашия език са *аналитичните кондиционални форми*⁵.

---

⁵ Смятаме, че интерпретацията на тези форми като ядрени модификатори е напълно основателна поради следните обстоятелства:

1. Грамемата *кондиционал* „сигнализира за възможно при определени условия действие (разр. е моя – И. Р.) от гледна точка на говорещото лице” (Куцаров 1985: 105), т.е. условното наклонение с *бих* може да се приеме за максимално специализирано граматично средство за изразяване на възможност, независимо от факта, че в страдателен залог формите на кондиционала все още не са се граматикализирали напълно (Чакърва 2002, 2017). Важно е да се отбележи, че значението *възможност* при кондиционала може се реализира дори когато „условията“ не са експлицирани в контекста – срв.: ***Бих изпил цялата бутилка вино сам, но не искам*** (= ***мога да изпия цялата бутилка вино, но не искам***); ***Утре родителите му биха го укорили*** (= ***може да го укорят***) ***за това решение*** и др. Споменатият факт опровергава становището на Х. Пантелеева, че сложните условни форми изразяват предимно *подбuditелно-оптативна* семантика, при това без помощта на модални модификатори (вж. Пантелеева 1998; също Голомб 1964; Мразек 1973 и др.). Подобно твърдение би могло да се отнесе към условните форми в други славянски езици, но в съвременния български език *пожелателността* и *императивността* са значения на друга субективно-модална грамема – тази на *императива* (*повелително наклонение*). Аналогично е становището на редица български езиковеди (вж. Граматика 1983а; Куцаров 1985; Чакърва 2009 и др.). Както отбелязва К. Чакърва по отношение на аналитичния кондиционал, „реализацията на това наклонение като оптативен модификатор е зависима от различни фактори (условията на контекста, лексикалното значение на изходния глагол и др.), т.е. то функционира като морфологично средство в „несобствена” функция в микрополето на волитивната модалност” (Чакърва 2013: 92). Без опората на контекста или на лексикалното значение на глагола тази оптативност не може да се изрази (неслучайно повечето примери на Х. Пантелеева са с глагола *желая*, като в тях се наблюдава транспозитивна замяна на индикативното *желая* с условното *бих желал* за изразяване на учтивост, за смекчаване на пряката оптативност).

2. Аналитичният кондиционал безспорно се характеризира с регулярна употреба, а формите му се образуват свободно от различни видове глаголи. Трябва да се отбележи, че макар във функцията на основен предикат да влизат най-вече вербални лексеми за контролирано действие, т.е. такова действие, при което глаголното лице е в ролята на съзнателен актор, аналитичният кондиционал може да се образува и от глаголи за неконтролирано действие с актор в семантичната си структура, като в този случай те вече означават контролирано действие (вж. Ницолова 2008: 397). Страдателните му форми, от друга страна, се образуват само от преходни глаголи, а т.нар. синтетични кондиционални форми не притежават способността да се образуват свободно от безпредставъчни имперфективи.

3. Употребата на аналитичните кондиционални форми не е факултативна, а системно мотивирана. В някои стилове на езика (напр. в официално-деловия) не се препоръчва замяната им с други глаголни форми със синонимно значение (напр. с футурум претерити или с т.нар. синтетичен кондиционал).

4. Семантичната реализация на българския аналитичен кондиционал като специализирана грамема за изразяване на възможно действие не зависи от контекстовите условия. Формите му изразяват възможно, респ. невъзможно (ако са в отрицателен статус) действие или състояние, за което говорещото лице смята, че „е възможно да се реализира в определен момент или интервал, най-често бъдещ, порядко минал или сегашен, означен в самото изречение или в контекста” (вж. Ницолова 2008: 397). С други думи, аналитичните условни форми се характеризират с *надтемпоралност*, т.е. те имат способността да изразяват както *минала*, така и *настояща* или *бъдеща възможност* (вж. Андрейчин 1944; също Граматика 1999; Куцаров 1985, 2007; Ницолова 2008 и др.). Срв. напр.: ***Те мислеха вече да сломят противостоенията, те, които вчера биха преговаряли*** (= ***възможност в плана на миналото***) (С. Радев); ***Ами че аз този милион още сега бих го харизал, само за да ме оставят на спокойствие*** (= ***възможност в плана на настоящето***) (Б. Райнов); ***Но когато се свършило угощението, чужденецът казал на Сюлейман, сбoguвайки се с него: — Ако искаш да узнаеш средството, за което отворих дума,***

В началото на Трета глава е направен преглед на становищата за условното наклонение в българистичната литература, обхващащ периода от преди Освобождението до наши дни, като сме акцентирали върху категориалния статус на условните форми, експлицираната от тях семантика и плана на израза според различните автори. Прегледът на чуждите мнения ни послужи да открием аргументи в полза на собственото ни виждане, че единствено аналитичното условно наклонение в българския език стои в ядрото на функционално-семантичното субмикрополе на възможността, а простото условно наклонение е в неговата периферия поради семантични причини. Направено е и статистическо обобщение на основните изследвания за българския кондиционал, като данните показват, че само в 2 от общо 41 представени изследвания българските форми с *бих* се интерпретират като същински (разб. единствени) кондиционални форми; в 4 изследвания са описани само т.нар. прости условни форми; в един труд не се обособява условно наклонение, а в едно изследване авторът изрично отрича съществуването на кондиционал в българския език; в 21 от разгледаните изследвания се описват както *сложни*, така и *прости* условни форми; а в 10 на брой научни труда към парадигмата на българския кондиционал се причислява и *бъдеще относително време*⁶.

По-нататък в изложението сме анализирали парадигмата на аналитичния кондиционал, като сме включили и онагледили с примери и пасивните му форми, често пропускани в българистичните изследвания. Специален акцент е поставен върху формално-семантичните и функционални особености на кондиционалните форми в нашия език.

В следващата част на дисертационния труд сме изследвали различните периферийни средства за изразяване на модалното значение *възможност* в съвременния български език, обособени в следните подгрупи: **1) модални лексикални модификатори:** модални частици и наречия; условни съюзи; съществителни и прилагателни имена за изразяване на потенциално значение; модални глаголи;

утре бих дошъл да ти го кажа (= **възможност в плана на бъдещето**) (Н. Райнов). По тази своя специфика сложното условно наклонение се отличава значително от т.нар. синтетични кондиционални форми, чиято семантика е силно зависима от контекстовите условия, а съществуването им в съвременния български език може да се разглежда като пряк резултат от взаимопроникването между функционално-семантичните полета на кратността и на модалността, при което маркираните с повторителност граматически итеративи (в т. ч. и т.нар. „специални” итеративи) изпълняват ролята на граматични средства в „несобствена” функция (вж. Чакърва 1995: 83). Поради това смятаме, че няма основание т.нар. синтетични условни форми да бъдат причислявани към морфологичната категория наклонение в българския език.

⁶ В останалите представени изследвания не се коментира подробно съставът на кондиционалната парадигма.

фразеологични модификатори за възможност и др.; **2) членове на морфологични категории в несобствена функция:** образуванията с *ще да* за изразяване на възможност и предположение; т.нар. синтетично условно наклонение; бъдеще относително време (т.нар. кондиционал от балкански тип) и др.; **3) синтактични модификатори:** съставни глаголни сказуеми (сложни съставни глаголни сказуеми) с *мога/може/трябва/бива*; условни изречения с *ако, и да, да (=ако)* и др.; конструкции с частица *да* за изразяване на *възможност*; *ехо*-въпроси за изразяване на *възможност* и др.

В част **3.2.1. Лексикални и фразеологични модификатори за възможност в съвременния български език** са представени модалните глаголи за изразяване на *възможност*; неспрегаемите глаголни образувания, завъшващи на *-м*; модалните частици и наречия за *възможност*; условните съюзи; съществителните и прилагателни имена с потенциално значение и фразеологичните модификатори за *възможност*.

В точка **3.2.1.1. Модални глаголи за изразяване на възможност** е представена нашата позиция, че модалните глаголи се отличават не само по своята семантика, но и по определени формално-граматични и функционални параметри, които ги превръщат в „особена“ група сред останалите глаголи. Тези параметри са подробно анализирани в дисертационния труд, като въз основа на направения анализ приемаме за модални глаголи в съвременния български език следните лексеми: *мога, може, трябва* и *бива*. Глаголът *може* е основният модален глагол за изразяване на епистемичното модално значение *възможност*, характеризира се с висока честота на употреба и следва да бъде разглеждан отделно от личния модален глагол *мога*, чиято семантика и формално-граматични характеристики съществено се отличават от тези на *може*⁷, с оглед на което са разгледани някои формално-граматични и функционални характеристики на интересувания ни модален глагол, а именно: 1) Глаголът *може* винаги се свързва с конструкции с частица *да* (съставни глаголни сказуеми или сложни съставни глаголни

---

⁷ Разгледани са и някои транспонирани употреби на *може*, в които той изразява *деонтичното* значение *разрешение* (*Може да тръгваш!*). Според нас в тези не толкова типични за *може* употреби се усеща подчертана формалност, като *разрешението* е по-общо и имперсонално. Заслужават внимание и употребите на глагола *може* в комбинация с подчинителни съюзи като *въпреки че, макар че, макар да* и др., при които лексикалният модификатор *може* не индикира *възможност* в тесния смисъл на думата, а анонсира изречението като съществуващ факт, напр.: *Въпреки че може и да имаме своите различия, ние винаги си оставаме приятели*. И макар в случая да не става дума за изразяване на *възможност*, тази модална конструкция се предпочита вероятно поради по-силно заявената степен на учтивост в сравнение с алтернативните немодални конструкции, напр.: *Въпреки че имаме своите различия, ние винаги си оставаме приятели*.

сказуеми, както и сложни съставни именни сказуеми⁸); 2) Не се откриват глаголи от свършен вид, които да се противопоставят по вид на имперфективния глагол *може*, нито примери на отглаголни съществителни, образувани от *може*; 3) Глаголът *може* проявява дефективност при образуването на форми за синтетичен императив – срв.: *можи. Подчертано неграматични са и форми със съкратен инфинитив от типа: *Недей можа!; 4) Не бяха регистрирани и примери с безличния модален глагол *може*, употребен в *аорист* (*минало просто време*); 5) От глагола *може* не се образуват и страдателнопричастни форми, поради което са невъзможни и употреби от типа: **Смисълът е **можен** да се търси*.

В точка **3.2.1.2. Неспрегаеми глаголни образувания, завършващи на -м** са разгледани формите на т. нар. *сегашно страдателно причастие*, което изразява имплицитно модалното значение *възможност*, тъй като формите му „означават признак на предмет, който може да бъде засегнат от глаголно действие, т.е. става дума за възможен признак, напр.: *сгъв^аем ст^ол* – ‘стол, който може да се сгъва’, *надув^аема л^одка* – ‘лодка, която може да се надува’“ (Ницолова 2008: 439). В единични случаи формите му са изгубили модалното си значение *възможност* и означават постоянен признак, т.е. имат пасивно значение, срв.: *неохраняем плаж* (= „**плаж, който не се охранява**“, а не „не може да се охранява“), *любим човек* (= „**човек, който е обичан**“, а не „човек, който може да бъде обичан“) (Дикова, ел. източник; Ницолова 2008; Стоянов 1999).

В съвременния български *participium praesentis passivi* се реализира най-често в: 1) Съставни именни сказуеми, напр.: *Успехът е **немислим** без единомислие* (В. Мутафчиева); 2) Сложни съставни именни сказуеми с модален глагол, напр.: *Гургурът **може да бъде невидим** като въздуха* (С. Игов); 3) Обособени части – срв.: *След това напомни и на двамата, че твой колега живее в много разкошен и удобен апартамент, **несъвместим** с общественото му положение* (Р. Ралин); 4) Глаголни конструкции със сказуемно определение, напр.: *Възраждането продължава библейския комикс, но го **прави красив** и **продаваем*** (М. Абаджиев).

Изследването на лексикалните модификатори продължава с част **3.2.1.3. Модални частици и наречия за изразяване на възможност**.

---

⁸ Участието на модалните глаголи, изразяващи *възможност* в синтактични конструкции е описано в частта за синтактичните модификатори (т. **3.2.3.1. Конструкции с модални глаголи**).

Модалните частици за изразяване на *възможност* в съвременния български език са следните: *да, да не би*⁹, *гаче, гаче ли, едва ли, май, май-май, май че, негли, надали* и др. (вж. също обзора у Куцаров 1985: 112 – 113; Куцаров 2007: 167 – 169; Ницолова 2008: 478). Посочените частици изразяват различна степен на *възможност* (така например *едва ли, негли* и *надали* маркират действието като малко вероятно, *май-май* се характеризира с по-висока степен на възможност в сравнение с *май* и *май че*, а *да* и *да не би* се употребяват основно във въпросителни изречения, като *да* изразява по-висока степен на възможност в сравнение с *да не би*). Някои от разгледаните частици са с диалектно звучене и са характерни само за народната реч (такива са например частиците *гаче, гаче ли, негли*). В разговорната реч се употребяват и частиците *май, май-май, май че, уж, надали*. Така в зависимост от степента на изразяваната възможност, както и от стиловата употреба може да бъде предпочетена една или друга частица.

Що се отнася до модалните наречия за възможност, в съвременния български език такава роля изпълняват лексемите *вероятно, като че ли, може би, навярно, сякаш, току-виж* (вж. Куцаров 1985: 112–113; Куцаров 2007: 133; Ницолова 2008: 449)¹⁰.

По-нататък в изложението сме проучили условните съюзи, участващи в сложните съставни изречения за условие (**3.2.1.4. Условни съюзи**).

Според З. Генадиева-Мутафчиева условието в протазиса на сложни кондиционални изречения се изразява най-често чрез употребата на даден условен съюз¹¹, като „има предпочитане на един или друг съюз в зависимост от вида на условието” (Генадиева-Мутафчиева 1979: 289)¹².

⁹ За *да не би* вж. Иванова, ел. източник.

¹⁰ Важно е да уточним, че освен за изразяване на възможност повечето от споменатите наречия могат да се използват и при експлицитно изразяване на умозаключителна модалност. С тяхна помощ например се разрешава омонимията между преизказните и конклузивните първо- и второлични форми – срв.: *Ти вероятно си живеел* (умозакл.) *с нея на семейни начала* и *Казват, че си живеел* (преизк.) *с нея на семейни начала*.

¹¹ Носител на условното значение могат да бъдат и формите на сложния кондиционал, ако са употребени в условния период.

¹² В случаите, в които формите на аналитичния кондиционал са изместени в протазиса от изявителни глаголни форми, условната семантика се носи именно от условния съюз, напр.: – *Ако наистина виждаш всичко, помогни ми!* (А. Стойкова). Аналогична е ситуацията с т.нар. *синтетичен кондиционал*, като в примерите, в които формите му сигнализират условна семантика, тя обикновено е изразена с помощта на „неморфологични модални маркери” от типа на съюзните връзки *ако, да (= ако), щом като* и пр.” (Чакърова 2003: 238) и дори и в тези случаи глаголят в синтетичен кондиционал запазва известен нюанс на *готовност* или *способност*. Напр.: *Жив ме оплакваш, а? Мислиш, отиввах, ако да не съм уверен, че не смеят?* (В. Мутафчиева).

Научният анализ обхваща и съществителните и прилагателните имена с потенциално значение (3.2.1.5. Съществителни имена за изразяване на *възможност* и 3.2.1.6. Прилагателни имена за изразяване на *възможност*).

Съществителните имена в изследваното от нас субмикрополе, които съдържат в лексикалната си структура значението *възможност*, както и всички негови синоними, са напр.: *възможност*, *невъзможност*, *вероятност*, *невероятност*, *евентуалност*, *хипотетичност*, *потенциалност* и др., както и съществителни, образувани чрез *-ост* от т.нар. сегашни страдателни причастия¹³.

Към съществителните имена, изразяващи *възможност*, бихме могли да добавим и лексемите *алтернатива* и *перспектива*, в чиято семантичната структура е заложена потенциалност, напр. *алтернативата* е друг възможен избор, решение, а *перспективата* е възможна визия за развитие на процес, лице и т.н. Смятаме, че мястото на тези лексикални модификатори е в крайната периферия на ФСП на *възможността*.

Трябва да отбележим, че съществителните от този тип носят значението *възможност* в лексикалната си семантика, но невинаги употребата им в изречението експлицира възможно събитие – срв.: *Той пропиха тази възможност* (вербализира се реално, а не възможно събитие). Само в определени синтактични конструкции подобни съществителни могат да експлицират възможност – срв.: *Има възможност да пристигна утре; При подходяща възможност ще го направя* и т.н.

Прилагателните имена, които изразяват значението *възможност* в съвременния български език и които са обект на настоящото изследване, са: *възможен*, *невъзможен*, *вероятен*, *невероятен*, *евентуален*, *хипотетичен*, *потенциален*, *алтернативен*, *перспективен*¹⁴ и др.¹⁵. Част от тях – напр. *възможен*, *вероятен* и др., често експлицират значението *възможност* като участници в предикативни конструкции от типа *възможен е*, *вероятна е*, *изглежда възможен* и др.

¹³ Според Б. Дикова съществителните имена с наставка *-ост*, образувани от сегашно страдателно причастие, притежават общ семантичен коефициент възможност, напр.: *осъществимост*, *приложимост*, *неприложимост*, *възвръщаемост*, *недопустимост*, *немислимост*, *невъобразимост*, *допустимост*, *съпоставимост*, *предполагаемост*, *изискуемост*, *съдимост*, *наказуемост* и др. (вж. Дикова, ел. източник).

¹⁴ По наше мнение последните две от цитираните прилагателни функционират в крайната полева периферия на модалното значение *възможност*.

¹⁵ Ако се приеме идеята на редица съвременни изследователи, че неспрегаемите глаголни образувания, завършващи на *-м*, днес функционират като прилагателни, би трябвало към разглежданата група да прибавим и лексеми като *допустим*, *недопустим*, *мислим*, *немислим*, *предполагам*, *невъобразим* и др. С цел вниманието да бъде фокусирано върху специфичния (и спорен) статут на подобни образувания, те са коментирани в отделен раздел от дисертационния труд (3.2.1.2. Неспрегаеми глаголни образувания, завършващи на *-м*).

Най-накрая са разгледани и фразеологичните модификатори за възможност в съвременния български език (**3.2.1.7. Фразеологични модификатори за възможност**).

Научният анализ показва, че ако в дадена фразеологична конструкция за *възможност* е използван модален глагол, то той най-често е безличният глагол *може*, като семантиката на фразеологичното словосъчетание се преосмисля частично. *Възможност* може да се изрази и във фразеологични конструкции без модални глаголи, като значението се предава изцяло чрез образни средства (метафора, хипербола и др.). Употребата на този вид фразеологизми често е иронична и подчертава *невъзможността* на ситуацията. Във фразеологични конструкции със значение *никога* и *кога* хипотетичната *възможност* за реализация на действието е практически нулева, т.е. това са фразеологични модификатори за изразяване на *невъзможност*.

В следващата част от изложението (т. **3.2.2. Морфологични средства в „несобствена“ функция, изразяващи възможност**) са разгледани членовете на морфологични категории в „несобствена“ функция, т.е. такива морфологични средства, които се използват в периферията на дадено ФСП със своя допълнителна (несъщинска) функция. Още в началото се налага да уточним, че не всички модификатори от разглеждания тип функционират еднотипно. Някои са по-активни от други при употребата си в „несобствена“ функция, при някои значението *възможност* се преплита и с други модални значения (*предположителност* например). Общото е, че всички се реализират в зависимост от контекстовите условия.

В тази част са разгледани редица актуални въпроси като напр. въпросът за функционирането на футурум претерити като модификатор в полевата структура на условната модалност (т. **3.2.2.1. Бъдеще относително време (т.нар. *кондиционал от балкански тип*)**).

След направения анализ можем да обобщим три основни по своята значимост характеристики на *бъдеще време в миналото*: 1) формите му са „безразлични“ по отношение на момента на говоренето, което му позволява да влиза в сложни взаимодействия с други темпорални и модални форми; 2) *бъдеще време в миналото* се появява изключително често в рамките на минали условни изречения, в които измества формите на *кондиционала*; 3) оттенъкът на неосъщественост е дълбоко закодиран в семантиката, изразявана от *футурум претерити*. Това според някои изследователи дава основание то да бъде разглеждано като вид „минало условно наклонение“ (вж.

напр. Голомб 1964; Косеска-Тошева 1977, 1979; Пантелеева 1998 и др.) – твърдение, което считаме за крайно неоснователно; 4) аргумент срещу причисляването на *бъдеще време в миналото* към българското *условно наклонение* е и липсата на пълно сходство в употребите им – така например не е възможно да използваме *футурум претерити* в учтиви обръщения, в които употребата на сложни кондиционални форми е възможна. Срв.: *Бихте ли разписали формуляра?* и **Щяхте ли да разпишете формуляра?*.

В изследователския обсег е включен и *футурум екзактум претерити* (*бъдеще относително резултативно време*), който се отличава от *бъдеще относително време* по това, че е положително маркиран по МК *вид на действието* (**3.2.2.2. Бъдеще относително резултативно време**).

Според Р. Ницолова *футурум екзактум претерити*, подобно на *футурум претерити*, може да означава *възможно, иреално*¹⁶ или *реално* действие (Ницолова 2008: 315 – 316), напр.: *След проливния дъжд всички следи по шосето щяха да са изчезнали*. Подобно е и становището на В. Станков, който допълва, че *бъдеще относително резултативно време* може да изразява „отсянка на предположителност (хипотетичност), свързана с отсянка на иреалност (неосъщественост)“ (Станков 1969: 154). Трябва да подчертаем, че при тези употреби на *футурум екзактум претерити* модалният нюанс се дължи на условния контекст, в който са употребени глаголните темпорални форми.

Специален акцент е поставен върху употребите на т.нар. **синтетично условно наклонение като перифериен модификатор за експлициране на модалното значение възможност** (т. 3.2.2.3.).

Основният начин за образуване на т.нар. *синтетични условни форми* е чрез наставки, аналогични на морфемите, с които се образуват итеративни глаголи: *-в-, -ва-, -ава-, -а-, -вв-* (по подробно вж. Чакърва 2003). Според нас тези форми могат да се използват като заместител на сложното условно наклонение *само* в условен контекст. Употребени изолирано, те изразяват *готовност* или *способност* за извършване на действието, като това значение може да се усети дори в кондиционални употреби. Напр.: *Да беше друга, изпъждах (= готовност) я* (Й. Йовков). В случаите, когато сигнализира условна семантика, тя обикновено е изразена с помощта на „неморфологични модални маркери от типа на съюзните връзки **ако, да (=ако), щом като** и пр.“ (Чакърва 2003: 238).

---

¹⁶ Т.е. нереализуемо, неосъществимо действие – И. Р.

По-нататък в изложението са анализирани образуванията с *ще да* в нашия език, чрез които се изразява предположение (**3.2.2.4. *Ще да-съчетанията в съвременния български език. Проблемът за българския презумптив***).

Тук бихме искали да отбележим, че *възможността* и *предположението* не са еквивалентни в семантично отношение. Макар и да е сходна по смисъл, *възможността* не е пряко зависима от оценката на говорещото лице, докато *предположението* изразява преценката на говорещия относно достоверността на едно изказване спрямо друго (вж. Герджиков 1984: 147), т.е. това е вид умозаключение, което за разлика от *възможността* е винаги зависимо в субективно-оценъчен план.

В съвременната българска лингвистика като цяло съществуват две тенденции при определянето на функционално-семантичната характеристика на образуванията с *ще да*: 1) Според първата този тип съчетания представляват транспонирани употреби на бъдеще и бъдеще предварително време (вж. Андрейчин; Маслов по Алексова, Търпоманова 2019). Р. Ницолова изразява сходно становище, а именно, че това са индикативни форми в модална употреба, които представляват вид „недоразвила се и неутвърдила се граматическа категория” (Ницолова 2008: 330 – 331); 2) Второто становище разглежда съчетанията с *ще да* като самостоятелна глаголна парадигма. Така например Г. Герджиков ги определя като вероятностен модус на изказването. Според А. Александров презумптивните форми с *ще да* заемат периферно място в глаголната система и са резултат от синтактична кондензация (Герджиков 1984; също Алексова, Търпоманова 2019; Александров, Русинова по Алексова, Търпоманова 2019).

Не можем да се съгласим с отделянето на този вид съчетания в самостоятелна глаголна категория (Алексова, Търпоманова 2019) или с дефинирането им като отделна модална грамема (вж. Герджиков 1984; Маровска 2013). Макар да приемаме идеята за наличието на граматикализация при образуванията с *ще да* – проява на стремежа за „ликвидация на бипартиципалния характер на тези форми” (Герджиков 1984: 126; Алексова, Търпоманова 2019), смятаме, че тази граматикализация е процес, който е започнал в езика, но така и не е достигнал своя завършек.

В т. **3.2.2.5.** са описани и употребеите на **българският конклузив като средство за изразяване на възможност**.

И. Куцаров отбелязва, че конклузивността е широко семантично понятие (включващо различни значения, като *предположителност*, *вероятност*, *умозаключителност*, *констативност* и др.), чийто инвариант може да бъде сведен до субективната оценка на говорещото лице за дадено действие (или резултат от

действие) (Куцаров 1994: 146; също Алексова, ел. източник; Чакърова, Койнакова 2016).

По-често значението *възможност* не може да бъде отделено като водещ семантичен нюанс при употребата на конклузивните форми, а се „маркира“ допълнително с помощта на лексикални или синтактични модификатори – срв.: *Съществува възможност именно той да е бил поканен; Възможно е да са били дошли първи на срещата; Те може да са били дошли в Рим, за да свидетелствуват в негова полза* (<http://www.trinity-bg.org>) и др.

Като експликатори на възможността са разгледани и някои индикативни форми в нашия език, употребяващи се в условни изречения – *имперфект, футурум и футурум екзактум* (т. 3.2.2.6. Други изявителни темпорални форми за изразяване на възможност).

3.2.2.6.1. Имперфект (минало несвършено време)

Един от авторите, които споменават за изразяване на модалното значение *възможност* от формите на *имперфекта* в рамките на условни изречения, е В. Станков. В монографията си за българските глаголни времена той пише, че в протазиса на условни изречения формите на *минало несвършено време* предават действия, които могат да бъдат не само *минали*, а и *сегашни* и *бъдещи* спрямо момента на говоренето, като самите действия се означават като „предполагаеми, евентуално възможни“ (Станков 1969: 115).

Смятаме, че изразяваното от *сегашно относително време* модално значение е ограничено до рамките на сложни съставни изречения за условие, извън които българският *имперфект* се реализира в чисто темпоралната си функция.

3.2.2.6.2. Футурум (бъдеще време)

Модалната употреба на формите на *бъдеще време* според нас е силно зависима от условието, зададено от кондиционалното изречение – с оглед на това ще добавим, че извън условни изречения значението на модалната отсянка не е присъщо за *бъдеще време*. Р. Ницолова отбелязва, че освен в рамките на сложни съставни изречения за условие, *бъдеще време* е способно да индикира *възможно* действие и в *ехо-въпроси*, като много често самият *ехо-въпрос* е реторичен и има един-единствен възможен според автора му отговор.

3.2.2.6.3. Футурум екзактум (бъдеще резултативно време)

Футурум екзактум може да се използва в аподозиса на сложни изречения за условие, за да означи *възможно* действие, напр.: *Ако се прибера рано, до вечерта ще съм се приготвил*¹⁷.

В следващата част от дисертацията (**3.2.3. Синтактични модификатори**) сме разгледали следните периферийни експликатори на *възможността* в съвременния български език: конструкциите с модални глаголи, предикативните конструкции за *възможност*, конструкциите с частица *да* за изразяване на *възможност*, условните изречения като синтактични модификатори за изразяване на *възможност*, *ехо-въпросите* и модалните конструкции със *се* за изразяване на *възможност*.

Най-близо до ядрото на ФСП на *възможността* от синтактичните модификатори са разположени глаголните конструкции с участието на модален глагол (т. **3.2.3.1. Конструкции с модални глаголи**).

Традиционното за българската лингвистика схващане за модалните глаголи е, че те не могат да функционират като сказуеми в самостоятелна позиция, поради което винаги се свързват с друг глагол (Грамматика 1999: 550), като двете форми образуват синтактична цялост, в която модалният глагол привнася допълнително значение към съдържанието на основния глагол¹⁸.

Що се отнася до връзката със следващия глагол, тя се осъществява посредством инфинитивната частица *да*, като подлогът на следващия глагол не може да бъде различен от подлога на модалния глагол. Интерес за нас представляват употребите на безличния модален глагол *може* в съставно глаголно сказуемо от типа *може* (безл.) + *да* + *V*. В подобни случаи *може* маркира действието на основния глагол като *възможно*. Прави впечатление, че в ССГС, изразяващи възможно действие, *може* е в първа позиция, докато вторият глагол в конструкцията е най-често фазов, по-рядко модален (става дума за глагола *трябва* в транспозитивна употреба), напр. *може да е започнал да краде, може да е трябвало да каже истината*.

Внимание е обърнато и на транспонираните употреби на глагола *трябва* в структурата на съставни глаголни сказуеми от типа *трябва* + *да* + *V*. Подобно на глагола *може*, и транспонираният глагол *трябва*, изразяващ значението *възможност*, се среща и в структурата на сложни съставни глаголни сказуеми. В тези случаи той

---

¹⁷ Примерът е на Р. Ницолова (Ницолова 2008: 315).

¹⁸ Конструкциите, в които модалните глаголи се реализират, най-често биват интерпретирани като съставни глаголни сказуеми (вж. Грамматика 1983б, 131 – 132; Недев 1992: 90; Пашов 1999: 320 и др.). Различно е становището на Й. Пенчев, който ги определя като сложни съставни изречения (вж. Пенчев 1993: 77 – 78; Пенчев в Грамматика 1999: 551).

заема първа позиция в съчетанието – срв.: *Изгубил малкото си сестриче, ... твърде рано трябва да съм почнал да търся другарчетата да си играя с тях* (Т. Г. Влайков)¹⁹.

По-нататък в т. **3.2.3.2.** са описани **предикативните конструкции за възможност.**

Става дума за предикативни конструкции от типа *възможно е, вероятно е, невероятно е* и др. Те съдържат спомагателен глагол (най-често *съм*, но също и глаголите *бъда, стана* и др.²⁰) и пълнозначна модална дума²¹. Предикативните конструкции за *възможност* не могат да се съчетават с условно наклонение. Тази проява на дефективност се дължи, от една страна, на прекомерното „натрупване“ на условна семантика, а от друга – на факта, че *кондиционалът* не може да бъде употребен след инфинитивната частица *да*.

Обект на научен интерес представляват и конструкциите с частица *да* (**3.2.3.3. Конструкции с частица *да* за изразяване на възможност**).

Употребяваме израза „конструкции с частица *да*“ като по-широк в семантично отношение от термина „*да*-конструкции“. Става дума за различни в структурно отношение съчетания, чийто начален елемент е частицата *да* (*да* + глаголна форма; *да* + *не* + глаголна форма; *да* + *не* + *би* + *да* + глаголна форма).

Конструкциите за *възможност* с начален елемент *да* в съвременния български език се реализират по три начина: *да* + глаголна форма; *да* + *не* + глаголна форма; *да* + *не* + *би* + *да* + глаголна форма. Общ и за трите е семантичният признак *нефактивност*.

Докато с утвърдителното изречение с *да* говорещото лице посочва, че е напълно неосведомен дали направеното предположение във въпроса е истинно, или не, чрез конструкциите с *да не* той се стреми да покаже, че смята за по-вероятно да е истинно неговото предположение. Що се отнася до конструкциите от типа *да не би да* +

¹⁹ Примерът е по Граматика 1983б: 134.

²⁰ Вж. Граматика 1983б: 93.

²¹ По отношение на пълнозначните компоненти в конструкцията (*възможно, вероятно, невероятно* и др.) споделяме становището на К. Чакърова и В. Койнакова, че в състава на модалните предикативни съчетания те функционират не като наречия, а като „отименни модални думи“²¹, могат да се степенуват или да се съчетават с наречия за количество (напр. *съвсем, малко, много*) или квантифициращи изрази (напр. *повече от*) (Чакърова, Койнакова 2016). Разглежданите предикативни конструкции за *възможност* имат семантичен корелат в лицето на самостоятелно употребяваните модални наречия от типа *вероятно, невероятно, навярно* и др, които също функционират като периферийни (лексикални) модификатори на възможността, напр.: *Макар в последно време, както изглежда, техните писания да отразяваха партийната линия, те вероятно (= наречие за възможност) са изразявали други гледища вътре в партията* (Д. Димитров) и *Вероятно е (= предикативна конструкция за възможност) те да са изразявали други гледища вътре в партията*.

глаголна форма, те изразяват най-често нежелана възможност (апрехенсивно значение).

Конструкциите от типа *да* + глаголна форма са неутрални в емоционално отношение, докато конструкциите с *да не* и особено с *да не би да* притежават емоционален нюанс. Съчетанията с *да не би да* могат да индикират много висока степен на очакване изказаното предположение да е истинно.

Обект на анализ са и условните изречения като синтактични модификатори за експлициране на *възможност* (**3.2.3.4. Условните изречения като синтактични модификатори за изразяване на възможност. Типология на условните изречения**).

Обобщавайки осъществените в дисертационния труд наблюдения относно видовете условни изречения в съвременния български език, можем да формулираме няколко съществени извода: 1) Протазисът, или т.нар. условен период, може да бъде три вида – *нереализуем*, *реализуем* и *реален*, като хипотетичността може да се разглежда като *възможност* в плана на миналото, настоящето или бъдещето. Що се отнася до ядрената грамема *кондиционал*, тя може да се реализира или самостоятелно (в условни изречения със „съкратен“ условен период), или в рамките на сложни съставни условни изречения с протазис и аподозис²²; 2) В съвременния български език формите на *сложния кондиционал* все по-често се заместват от индикативни глаголни форми както в протазиса, така и в аподозиса на всички видове сложни съставни изречения за условие; 3) Макар и да се употребяват все по-често вместо формите на кондиционала, индикативните глаголни форми „актуализират“ модалното си значение единствено в рамките на сложни съставни изречения за условие и с помощта на цялата речева ситуация, като именно условните изречения се явяват катализаторът за възникване на модална семантика. Употребени извън условни изречения, индикативните глаголни форми притежават темпорална, а не модална семантика.

В хода на анализа е отделено и специално място на още два типа периферийни средства за изразяване на *възможност*: *ехо*-въпросите и модалните конструкции със *се*.

---

²² Примерите, в които аналитичните условни форми присъстват както в протазиса, така и в аподозиса, не се различават в темпорален аспект, т.е. те могат да експлицират както *минала*, така и *настояща* или *бъдеща възможност*. Подобни примери се срещат сравнително рядко, като причината се дължи, от една страна, на прекомерното натрупване на условна семантика, а от друга – на факта, че в съвременен аспект функцията на *условното наклонение* в протазиса на условни изречения с *потенциално* значение е доминирана от темпорални глаголни форми (най-вече тези на *презенса*, *имперфекта*, *перфекта* и *футурума*).

3.2.3.5. *Ехо-въпроси като периферийни модификатори за изразяване на възможност*

Както е известно, с *ехо-въпросите* в българския език се повтаря дадено изказване (съобщително или въпросително), ако някоя част от него е била неразбрана или ако говорещото лице иска да изрази несъгласие, изненада и др. *Ехо-въпросите* са „несъщински“ въпроси, които често са маркирани в емоционално отношение и най-често съдържат пълнозначни въпросителни думи.

С цел да изрази определено отношение към действието, представено в предхождащото въпросително изречение, в *ехо-въпроса* говорещият може да употреби глагол в бъдеще време независимо от времето на глагола (сегашно или минало) в предходния въпрос. По този начин чрез футурната форма, като се пренася действието в друг темпорален план, всъщност се пренася и в друг модален план. За действието се пита само като за *възможно* (макар и с висока степен на вероятност) – за това говори и синонимията между разглежданите въпросителни изречения и изреченията със съставно сказуемо с *може* или с изреченията с глагол в *условно наклонение*. Напр.: – *Кой е имал нещо срещу тебе? – Кой ще има нещо срещу мене?* (= Кой може да има нещо срещу мене? Кой би имал нещо срещу мене?) *Никой, разбира се* (Б. Райнов).

Много често самият *ехо-въпрос* е реторичен и има един-единствен възможен според автора му отговор (Ницолова 2008: 306 – 311), напр.: *Ще ми го откраднат веднага. – Кой ще ти го открадне, бе човек?* (Л. Дилов) (= *Не е възможно никой да ти го открадне*).

3.2.3.6. *Модални конструкции със се за изразяване на възможност*

Залогът в българския език е морфологична категория, която изразява отношението на глаголното лице към действието (вж. Граматика 1999; също Стоянов 1999; Куцаров 2007; Ницолова 2008 и др.). И. Куцаров отбелязва, че морфологичната категория се конституира от *деятелен* и *страдателен* залог с маркиран член както във формално, така и в семантично отношение *страдателен* залог (Куцаров 2007; също Граматика 1999). Според други автори обаче в категорията *залог* участват четири грамеми: актив, пасив, рефлексив и безличен залог. Съгласно тази концепция модалните образувания със *се* (у Р. Ницолова *безлични форми*) се образуват от лични глаголи в 3. л. плус *се* и „означават възможно или необходимо, позволено или забранено действие в зависимост от значението на изречението” (Ницолова 2008: 246), напр.: *Риба не се яде с нож!* (= Риба не трябва/може да се яде с нож); *Часовникът се*

носи на лявата ръка (= Часовникът може/трябва да се носи на лявата ръка) и др.²³. Трябва да уточним, че тук разглеждаме образуванията със *се* като конструкции, тъй като приемаме залога за двучленна категория (вж. Граматика 1983а; Граматика 1999; Куцаров 2007). В посочения тип конструкции глаголът обикновено е в сегашно време, а самото съчетание се характеризира с липсата на дефиниран агенс в комбинация с постоянно наличие на признака действие, т.е. източникът на модално значение (било то *възможност* или *необходимост*) е външно мотивиран.

Дисертационният труд завършва със **заключение**, в което сме формулирали основните резултати от проведения научен анализ, **библиография**, **списък на ексцерпираните източници** (Български национален корпус, български художествени и медийни текстове, интернет публикации като блогове, форуми и др.) и **списък на използваните съкращения и латински термини**.

---

²³ Примерите са на Р. Ницолова (Ницолова 2008: 241). Тук се налага да уточним, че от формална гледна точка въпросните примери съдържат подлог, т.е. те не могат да бъдат наречени безлични в тесния смисъл на думата.

ЦИТИРАНА В АВТОРЕФЕРАТА ЛИТЕРАТУРА

Айхенвалд 1996: Aikhenvald, A. Y. *Bare*. – В: *Languages of the World/ Materials 100*. Munich, 1996, 57.

Айхенвалд 2003: Aikhenvald, A. Y. Evidentiality in typological perspective. – В: *Aikhenvald, Al., Dixon, R.M.W. (eds.) Studies in Evidentiality. Typological Studies in Language 54*. John Benjamins Publishing Company, 2003, 1 – 31.

Алексова 2005: Алексова, К. Отношението модалност – евиденциалност – презумптивност (с оглед на българския език). – В: *Юбилеен славистичен сборник (10 години Славянска филология в Югозападния университет „Неофит Рилски“)*. Благоевград, 2005, 420 – 430.

Алексова 2016: Алексова, К. Дубитативът в съвременния български език, лексикалните модификатори за достоверност и маркерите за емотивност. – В: *Отговорността пред езика. Т. 4. Сборник, посветен на 65-годишнината на проф. д-р Добрин Даскалова*. Шумен, 2016, 23 – 41.

Алексова, ел. източник: Алексова, К. Конклузивът и неговите употреби в съвременния български език. – В: <https://liternet.bg/publish7/kaleksova/konkluzivyt.htm>.

Алексова, Търпоманова 2019: Алексова, К., Е. Търпоманова. *Презумптивът в българския и румънския език*. – В: *Лингвистични проблеми*, кн. 1, 2019, 116 – 117.

Андрейчин 1944 (1978): Андрейчин, Л. *Основна българска граматика*. София, 1944.

Бондарко 1972: Бондарко, А. В. К теории поля в грамматике – залог и залоговость. *Вопросы языкознания*, № 3, 20 – 35. 1972.

Бондарко 1983: Бондарко, А. В. *Принципы функциональной грамматики и вопросы аспектологии*. Ленинград, 1983.

Бондарко 1990: Бондарко, А. В. *Теория функциональной грамматики. Темпоральность. Модальность*. Ленинград, 1990.

Ван дер Аувера, Плунгян 1998, ел. източник: Van der Auwera, J., V. Plungian. A. Modality's semantic map. – В: *Linguistic Typology, Volume 2, Issue 1*, <https://doi.org/10.1515/lity.1998.2.1.79>, 1998, 79 – 124.

Виноградов 1975: Виноградов, В. В. *Избранные труды: Исследования по русской грамматике*. Москва, 1975.

Генадиева-Мутафчиева 1970 (1979): Генадиева-Мутафчиева, З. Условните съюзи в съвременния български език. – В: *ИИБЕ, кн. XIX*. София, 1970, 289 – 300 / – В: *Помагало по български синтаксис*. София, 1979, 286 – 298.

Герджиков 1984 (2003): Герджиков, Г. *Преизказването на глаголното действие в българския език*. София, 1984.

Голомб 1964: Gołąb, Z. *Conditionalis typu bałkańskiego w językach południowosłowiańskich (Ze szczególnym uwzględnieniem macedońskiego)*. Wrocław, 1964.

Граматика 1983а: *Граматика на съвременния български книжовен език. Т. 2. Морфология*, София, 1983.

Граматика 1983б: Попов, К. (ред.), Георгиева, Е. (ред.), Пенчев, Й. (ред.). *Граматика на съвременния български книжовен език. Том 3. Синтаксис*. София, 1983.

Граматика 1999: Бояджиев, Т., Куцаров, И., Пенчев, Й. *Съвременен български език*. София, 1999.

Де Хаан 1999: De Haan, F. Evidentiality and epistemic modality: setting boundaries. – В: *Southwest journal of linguistics*, 18, 1999, 83 – 101.

Дикова, ел. източник: Дикова, Б. За т.нар. сегашно страдателно причастие с оглед на функционалната стилистика. – В: http://belb.info/personal/dikova/Bistra_Dikova_2.htm.

Иванова, ел. източник: Иванова, Е. Ю. Българската частица *да не би* като маркер на апрехензивно значение. – В: *Морфология, синтаксис, прагматика. Сборник в чест на 75-годишнината на проф. д.ф.н. Руселина Ницолова*. – В: <https://www.academia.edu/30499537>.

Конедарева 2015: Конедарева, С. Евиденциалността в българския език – типологичен аспект. (Автореферат на дисертация за присъждане на научната и образователна степен „доктор“). – В: 10.05.2016@rd.swu.bg/media/37429/avtoreferat.pdf.

Косеска-Тошева 1977: Koseska-Toszeva, V. *Relacje modus – tempus w języku bułgarskim na tle języka polskiego*. – В: *Studia z filologii polskiej i słowiańskiej. T. 17*. Warszawa, 1977, 289 – 298.

Косеска-Тошева 1979: Koseska-Toszeva, V. О trybie warunkowym I sdaniu warunkowym w złożonym zdaniu bułgarskim. – В: *Studia z filologii polskiej i słowiańskiej. T. 18*. Warszawa, 1979, 193 – 200.

Куцаров 1985: Куцаров, И. *Очерк по функционално-семантична граматика на българския език*. Пловдив, 1985.

Куцаров 1994: Куцаров, И. *Едно екзотично наклонение на българския глагол*. София, 1994.

Куцаров 2007: Куцаров, И. *Теоретична граматика на българския език. Морфология*. Пловдив, 2007.

Куцаров, К. 2002: Куцаров, К. Граматическа характеристика на условната форма от типа *бих писал*. – *Славистиката в началото на XXI век. Традиции и очаквания*. София, 163 – 168.

Маровска 2013: Маровска, В. *Референция и рефериране в света на езика*. Пловдив, 2013.

Маслов 1975: Маслов, Ю. С. *Введение в языкознание*. Москва, 1975.

Мразек 1973: Mrázek, R. Дифференциация славянских языков в сфере модальности – В: *Otázky slovanské syntaxe. III, Sborník symposia "Modální výstavba výpovědi v slovanských jazycích"*. Brno, 1973, 177 – 183.

Найтс 2001: Nuyts, J. *Epistemic Modality, Language, and Conceptualization. A Cognitive-Pragmatic Perspective*. Amsterdam / Philadelphia, 2001.

Найтс 2005: Nuyts, J. The modal confusion: On terminology and the concepts behind it. – В: *Modality: Studies in form and function*. London, 2005, 5 – 38.

Недев 1992: Недев, И. *Синтаксис на съвременния български книжовен език*. София, 1992.

Ницолова 1984: Ницолова, Р. *Прагматичен аспект на изречението в българския книжовен език*. София, 1984.

Ницолова 1993: Ницолова, Р. Когнитивни състояния на говорещия, епистемична модалност и темпоралност. – В: *Съпоставително езикознание, XVIII*, 1993, № 3 – 4. София, 1993, 137 – 144.

Ницолова 2006, ел. източник: Ницолова, Р. Взаимодействие евиденциалности и адмиративности с категориями времени и лица глагола в болгарском языке. – В: *Вопросы языкознания. 2006. № 4*, 27 – 45, <<http://vja.ruslang.ru/ru/archive/2006-4>>.

Ницолова 2007: Ницолова, Р. Модализованная эвиденциальная система болгарского языка. – В: *Эвиденциальность в языках Европы и Азии*. Санкт Петербург, 2007, 107 – 197.

Ницолова 2008: Ницолова, Р. *Българска граматика. Морфология*. София, 2008.

Палмър 1986 (1990): Palmer, F. R. *Modality and the English modals*. 2nd edition. London, 1990.

Палмър 2001: Palmer, F. R. *Mood and Modality*. 2nd edition. Cambridge 2001.

Пантелеева 1998: Пантелеева, Х. *Кондиционалът в съвременния български книжовен език*. София, 1998.

Пашов 1999: Пашов, П. *Българска граматика*. Пловдив, 1999.

Пенчев 1993: Пенчев, Й. *Български синтаксис. Управление и свързване*. Пловдив, 1993.

Петрова, Кралева 1990 : Петрова, С., М. Кралева. Специфичната употреба на повелителните форми на някои глаголи в разговорната реч. – В: *Проблеми на социолингвистиката*. III. София, 1990.

Плунгян 2001: Plungian, V. A. The place of evidentiality within the universal grammatical space. – В: *Journal of pragmatics*. 2001. 33.

Плунгян 2011: Plungian, V. A. *Введение в граматическую семантику: граматические значения и граматические системы языков мира*. Москва, 2011.

Станков 1969: Станков, В. *Българските глаголни времена*. София, 1969.

Стоянов 1999: Стоянов, С. *Грамматика на българския книжовен език. Фонетика и морфология*. Велико Търново, 1999.

Търпоманова 2015, ел. източник: Търпоманова, Е. За семантичното съдържание на категорията евиденциалност в български и албански. Актуални проблеми на лингвистиката, Научна конференция, посветена на 80-годишнината на проф. Стефана Димитрова. София 2015. – В: < <https://www.academia.edu/31574834> >.

Финтел, ел. източник: Von Fintel, K. Modality and Language. – В: <<http://semantics-online.org/fintel>>.

Чакърва 1995: Чакърва, К. *Към въпроса за синтетичното условно наклонение в съвременния български език*. – В: *Научни трудове на Пловдивския университет "Паисий Хилендарски"*, Т. 33, кн. 1, 1995 – Филологии, 79 – 86.

Чакърва 2002: Чакърва, К. Субективна модалност и пасивност – механизми на съчетаването им в съвременния български език. – В: *Научни трудове на ПУ „Паисий Хилендарски“*, т. 40, кн. 1 – Филологии. Пловдив, 2002, 105 – 116.

Чакърва 2003: Чакърва, К. *Аспектуалност и количество*. Велико Търново, 2003.

Чакърва 2009: Чакърва, К. *Императивът в съвременния български език*. Пловдив, 2009.

Чакърва 2013: Чакърва, К. Типология на оптативните конструкции в българския, руския и полския език. – В: *Славянска филология. Т. 24. Доклади за XV Международен конгрес на славистите в Минск, Беларус*. София, 2013, 88 – 98.

Чакърва 2017: Чакърва, К. Още веднъж за пасивния кондиционал в съвременния български език. – В: *Международна юбилейна конференция, 15 и 16 май 2017 г., БАН, София. Сборник с доклади от Международната юбилейна конференция на Института за български език „Проф. Любомир Андрейчин“*. Част 1. София, 2017, 25 – 33.

Чакърва, Койнакова 2016: Чакърва, К., В. Койнакова. *Предикативни конструкции за изразяване на конклузивна модалност в съвременния английски език (в съпоставка с българския език)*. – В: *Trees of knowledge: roots and routes. Essays in Honour of Michael Grancharov*. Plovdiv, 2016, 69 – 86.

ПУБЛИКАЦИИ ПО ТЕМАТА НА ДИСЕРТАЦИОННИЯ ТРУД

1. Русева 2013: Русева, И. За една специфична функция на модалните глаголи *must* и *трябва* в съвременния английски и български език. – В: *Научни трудове на Съюза на учените в България – Пловдив. Серия В. Техника и технологии, естествени и хуманитарни науки т. X*. Пловдив, 2013, с. 325 – 328).

2. Русева 2014: Русева, И. Концепции за модалността в западната лингвистична литература. – В: *Светлият път на словото. Сборник с доклади от Шестнадесетата национална конференция за студенти и докторанти*. Пловдив, 2014, 30 – 36.

3. Русева 2015: Русева, И. Поглед към някои съвременни концепции за модалността като езиков феномен. – В: *Българска реч, кн. 2*, София, 2015, 72 – 79.

4. Русева 2015: Русева, И. Някои прояви на дефективност при модалните глаголи в съвременния български език. – В: *Да (пре)откриваш думите. Юбилеен сборник, посветен на проф. д.ф.н. Вера Маровска*. Пловдив, 2015, 63 – 70.

5. Русева 2015: Русева, И. Към въпроса за функционирането на аналитичния кондиционал в съвременния български език. – В: *Scientific Research of the Union of Scientists in Bulgaria – Plovdiv. Series B. Natural Sciences and Humanities, Vol. XVII, ISSN 1311-9192, International Conference of Young Scientists, 11 – 13 June 2015, Plovdiv*. Пловдив, 2015, 178 – 182.

6. Русева 2016: Русева, И. Към въпроса за модалните глаголи в съвременния български език. – В: *Словото – традиции и модерност. Сборник с доклади от Седемнадесетата национална конференция за студенти и докторанти*. Пловдив, 2016, 45 – 58.

СПРАВКА ЗА НАУЧНИТЕ ПРИНОСИ НА ДИСЕРТАЦИОННИЯ ТРУД

1. Дисертационният труд е първото българско монографично изследване, в което модалното значение *възможност* е разгледано през призмата на теорията за функционално-семантичните полета (т.е. обектът на научен анализ е представен като явление, надскачащо границите на морфологията и синтаксиса).

2. Настоящата разработка се основава на солидна база лингвистични трудове, проучени с цел да се формира ясна и непротиворечива концепция за същността и параметрите на изследваното явление. Отразяването на проблема е потърсено в над 200 източника, от които 133 са на кирилица и 75 на латиница. Дисертационният труд обхваща трудове на български, руски, английски, полски, чешки, френски и немски, както и 27 ексцерпирани източника на хартиен и електронен носител, като общият брой на приведените примери е над 570.

3. Изборът на тема е мотивиран, на първо място, от сериозната необходимост от последователна и ясна систематизация на *модалността* в общ план, а в по-тесен аспект – от неоспоримата необходимост да се изследват видовете модални проявления конкретно в съвременния български език. С оглед на този проблем настоящият дисертационен труд представя аналитичен критичен обзор на основните концепции за модалността както в славистичната, така и в западноезичната лингвистична литература.

4. В дисертационния труд са предложени редица терминологични решения, които са израз на опита да се намерят т.нар. обединяващи семи в разноаспектността на авторските становища по темата за модалността, нейната семантична структура и формални проявления.

5. Представен е и аналитичен обзор на проучванията конкретно върху епистемичната модалност в българското езикознание. Съществуващите публикации по проблема са по-скоро фрагментарни и обикновено акцентират върху отношението между епистемичните модални значения и категорията *евиденциалност*, като липсва единна концепция за семантичното съдържание на този вид модалност, както и на способите за изразяването ѝ в съвременния български език.

6. За първи път в българската лингвистика е представено функционално-семантичното микрополе на *епистемичната* модалност в съвременния български език, характеризирани са и субмикрополето на *възможността* в нашия език, като са изследвани неговите граматични и неграматични компоненти. В хода на изложението

са предложени и по-подходящи варианти за назоваване на някои проблемни термини.

7. За първи път в изследванията върху епистемичната модалност е включена българската субективномодално маркирана грамема *аналитичен кондиционал* като ядро на ФСП на *възможността*, с което до голяма степен се компенсира и сравнително слабият интерес към нея от страна на българистите.

8. Изследвана е и изключително богатата периферия на ФСП на *възможността*, като в обсега на научния анализ попадат редица актуални за съвременната българска лингвистика въпроси (напр. за модалната употреба на бъдеще относително време (т.нар. кондиционал от балкански тип), за функционалните и семантични параметри на т.нар. синтетично условно наклонение, за българския презумптив и др.). Представено е и нашето собствено становище по разглежданите въпроси.

9. В отделна част на Трета глава („Лексикални и фразеологични модификатори“) е поставен акцент върху модалните глаголи като лексикални периферийни средства на функционално-семантичното субмикрополе на *възможността* – въпрос, който е твърде слабо проучен в родната лингвистика.

10. Отделено е специално внимание и върху условните изречения като синтактични модификатори за изразяване на *възможност*, като е предложена по-прецизна класификация на видовете кондиционални изречения в зависимост от отсъствието, наличието и вида на зададеното условие. Детайлно е изследвано и изместването на аналитичния кондиционал от индикативни времена в условието, като са проследени употребите на различни темпорални форми в отделните видове условни изречения при нереализируем, реализируем и реален условен период.